

جامعه‌شناسی توسعه

و توسعه نیافتگی روستایی ایران

براست دوم

نوشته

دکتر مصطفی ازکیا

انتشارات اطلاعات

تهران - ۱۳۹۶

سرشناسه: ازکیا، مصطفی، ۱۳۲۰-
 عنوان و نام پدیدآور: جامعه‌شناسی توسعه و توسعه‌نیافتگی روستایی ایران / نوشته مصطفی ازکیا
 وضعیت ویراست: ویراست ۲
 مشخصات نشر: تهران: اطلاعات، ۱۳۹۵
 مشخصات ظاهری: ۴۹۶ ص.: جدول، نمودار
 شابک: 978-600-435-047-1

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا
 یادداشت: چاپ یازدهم: ۱۳۹۶ (فایا)
 یادداشت: کتابنامه
 موضوع: جامعه‌شناسی روستایی - ایران
 موضوع: Sociology, Rural - Iran
 موضوع: روستاها - ایران - اوضاع اجتماعی
 موضوع: Villages - Iran - Social conditions
 موضوع: رشد اقتصادی - جنبه‌های جامعه‌شناختی
 موضوع: Economic development - Sociological aspects
 موضوع: عمران روستایی - ایران
 موضوع: Rural development - Iran
 موضوع: ایران - اوضاع روستایی
 موضوع: Iran - Rural conditions
 شناسه افزوده: مؤسسه اطلاعات
 رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۵ ج۲ الف۴۲۱
 رده‌بندی دیویی: ۳۰۷/۷۲۰۹۵۵
 شماره کتابشناسی ملی: ۴۶۴۴۶۷۳

انتشارات اطلاعات

تهران: خیابان میرداماد، خیابان نفت جنوبی، روزنامه اطلاعات، شماره پستی ۱۵۴۹۹۵۲۱۱۱
 تلفن: ۲۹۹۹۳۴۵۵-۶
 فروشگاه مرکزی: بزرگراه حقانی، روبروی ایستگاه مترو، ساختمان روزنامه اطلاعات، تلفن: ۲۹۹۹۳۶۸۶
 فروشگاه شماره (۱): خیابان انقلاب اسلامی، روبروی دانشگاه تهران، تلفن: ۶۶۴۶۰۷۳۴

جامعه‌شناسی توسعه و توسعه‌نیافتگی روستایی ایران

نوشته دکتر مصطفی ازکیا

حروف نگاری، چاپ و صحافی: مؤسسه اطلاعات

چاپ اول: ۱۳۶۵ چاپ یازدهم: ۱۳۹۶ شمارگان: ۱۰۵۰ نسخه

قیمت: ۲۰۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۴۳۵-۰۴۷-۱ ISBN: 978-600-435-047-1

همه حقوق چاپ و نشر برای ناشر محفوظ است. Printed in Iran

فهرست

۱۳	مقدمه
بخش اول دیدگاه‌های نظری توسعه		
۲۱	مقدمه
فصل اول / تعاریف و اصطلاحات مربوط به توسعه، توسعه‌نیافتگی و برخی شاخصهای		
۲۴	سنجش آنها
۲۴	تعریف توسعه
۳۵	شاخصهای توسعه و مشکلات سنجش آن
۴۲	فصل دوم / مکتب تکاملی توسعه، نظریه نوسازی کلاسیک و جدید
۴۲	مکتب تکاملی توسعه
۴۶	نظریه‌های نوسازی
۵۰	نظریه پردازان کلاسیک مکتب نوسازی
۵۰	نظریه اسملسر
۵۲	نظریه روستو
۵۳	مک کله‌لند و هیگن
۵۷	اینکلس
۵۷	نقدی بر دیدگاه نوسازی

۶۱	مکتب نوسازی جدید
	فصل سوم / دیدگاه مارکسیستی از توسعه، نظریه وابستگی، نظریه وابستگی جدید مکتب اکلا	
۶۵	نظریه نظام جهانی
۶۵	دیدگاه مارکسیستی از توسعه
۶۹	مکتب اکلا
۷۰	نظریه وابستگی و توسعه و توسعه‌یافتگی
۷۵	انتقادات به نظریه وابستگی
۸۰	وابستگی جدید
۸۲	مکتب نظام جهانی
	فصل چهارم / تحولات پارادایمی در گذر زمان: توسعه انسانی، توسعه اجتماعی - اقتصادی	
۸۴	و تغییر فرهنگی، اقتدار نهادگرا، محیط‌زیست و توسعه پایدار
۸۴	توسعه انسانی
۸۷	توسعه اجتماعی - اقتدار و تغییر فرهنگی
۸۸	اقتصاد نهادگرا
۹۰	محیط زیست و توسعه پایدار
	فصل پنجم / ساختارگرایی و توسعه، ساختارگرایی و پسا ساختارگرایی، پسااستعمارگرایی	
۹۴	و پساتوسعه
۹۴	ساختارگرایی و توسعه
۹۵	ساختارگرایی و پسا ساختارگرایی
۱۰۰	پسااستعمارگرایی
۱۰۴	پساتوسعه‌گرایی (ظهور گفتمان نوین توسعه)
۱۰۷	نقد و بررسی نظریه پساتوسعه
۱۰۹	نتیجه‌گیری
۱۱۱	منابع

بخش دوم / توسعه‌یافتگی روستایی در ایران

۱۱۷	مقدمه
۱۲۲	فصل اول / تحلیلی بر مطالعات توسعه روستایی در ایران
۱۲۳	مقدمه
۱۲۶	روش تحقیق

۱۲۶	روند تولید نوشتجات روستایی
۱۲۶	آثار کلی و تکنگاری‌ها در مطالعات روستایی
۱۲۹	مطالعات انجام شده با جهت‌گیری تاریخی و نظری
۱۴۲	آثار و مطالعات انجام شده با جهت‌گیری آموزشی
۱۴۶	نتیجه‌گیری
۱۴۹	منابع
۱۵۲	فصل دوم / تحولات جمعیتی روستایی
۱۵۲	مقدمه
۱۵۳	تعاریف و مفهیم ده در سرشماری‌های ۶۵، ۷۵ و ۸۵
۱۵۴	نسبت جمعیت روستایی به جمعیت کل کشور از سال ۳۵ تا ۹۰
۱۵۷	نسبت گروه‌های سنی در سرشماری‌های ۶۵ تا ۸۵ در مناطق روستایی
۱۵۸	وضعیت فعلی مهاجرتی روستایی در ایران به‌خصوص در سرشماری‌های مختلف
۱۶۴	مسائل و مشکلات مهاجران روستایی و روستاها
۱۶۵	ساختار آموزشی، سنی و جنسیتی روستاها
۱۷۰	وضعیت مرگ‌ومیر در روستاها
۱۷۳	وضعیت تولید و مصرف در روستاها
	درصد تأهل در گروه سنی ۱۹-۱۵ سال در مناطق شهری و روستایی در سرشماری‌های
۱۷۷	۶۵، ۷۵ و ۸۵ برای مردان و زنان
۱۸۲	مقایسه بُعد خانوار در جوامع روستایی و شهری در سرشماری‌های مختلف
۱۸۴	بحث و نتیجه‌گیری
۱۸۸	منابع
۱۹۱	فصل سوم / تحولات نظام قشربندی در جامعه روستایی
۱۹۱	گروه‌ها و قشرهای اجتماعی و روابط تولیدی در کشاورزی سنتی
۱۹۹	بنه و نظام قشربندی در دهات قبل از اصلاحات ارضی
۲۰۲	تنگناهای جامعه روستایی قبل از اصلاحات ارضی
۲۰۵	مراحل مختلف اجرای اصلاحات ارضی
۲۰۵	مرحله اول اصلاحات ارضی
۲۰۵	مرحله دوم اصلاحات ارضی
۲۰۶	مرحله سوم اصلاحات ارضی
۲۰۶	قشرها و گروه‌های اجتماعی بعد از اصلاحات ارضی

۲۰۶	مالکان غایب از ده.....
۲۰۹	دهقانان.....
۲۱۰	دهقانان خرده‌پا.....
۲۱۲	دهقانان متوسط.....
۲۱۳	دهقانان ثروتمند.....
۲۱۴	موقعیت خوش‌نشینان.....
۲۱۷	سوداگران ده.....
۲۱۹	توسعه روستایی و افزایش نابرابری در میان اقشار روستایی.....
۲۱۹	نابرابری اقتصادی.....
۲۲۲	اصلاحات ارضی و افزایش نابرابری سیاسی-اجتماعی در میان دهقانان.....
۲۲۲	انگاره قدرت و رذ بوروکراسی دولت در ده پس از اصلاحات ارضی.....
۲۲۵	عوامل مؤثر در نهاد و نگهداری ساخت قدرت در دوره پس از اصلاحات ارضی ده.....
۲۳۱	قشربندی اجتماعی و ساخت قدرت در روستا پس از انقلاب اسلامی.....
	مطالعه موردی شبکه فرعی آبیاری زه‌شنی، تجهیز و نوسازی اراضی و زهکش‌های زیرزمینی
۲۳۴	اراضی رامشیر در قالب شرکاء هندسه ن‌مژارر جاماب - آیکاوش سرزمین.....
۲۳۸	مطالعه موردی: فقر و آسیب‌پذیری در منطقه روستایی گرمسار.....
۲۳۸	روش تحقیق پژوهش.....
۲۴۲	یافته‌های پژوهش.....
۲۴۲	ویژگی‌های اجتماعی.....
۲۴۴	ویژگی‌های جمعیتی اقشار آسیب‌پذیر.....
۲۴۴	ویژگی اقتصادی.....
۲۴۵	رابطه قشربندی، نابرابری اجتماعی و سطح توسعه‌یافتگی روستاها.....
۲۴۶	نتیجه‌گیری.....
۲۴۸	منابع.....
۲۵۱	فصل چهارم / اصلاحات ارضی (قبل و بعد از انقلاب).....
۲۵۱	مقدمه.....
۲۵۲	تعریف مفهومی.....
۲۵۵	سوابق اصلاحات ارضی.....
۲۶۰	اصلاحات ارضی قبل از انقلاب.....
۲۶۰	هدفهای اقتصادی، سیاسی و اجتماعی اصلاحات ارضی.....

۲۶۱	مرحله اول اصلاحات ارضی
۲۶۴	مرحله دوم اصلاحات ارضی
۲۶۸	مرحله سوم اصلاحات ارضی
۲۷۰	اصلاحات ارضی بعد از انقلاب
۲۷۰	شروع و مفاد برنامه اصلاحات ارضی
۲۷۷	مقایسه اصلاحات ارضی قبل و بعد از انقلاب اسلامی
۲۷۹	منابع
۲۸۲	فصل پنجم / نظامهای بهره‌برداری از زمین
۲۸۲	مقدمه
۲۸۲	شیوه تولید
۲۸۴	انواع شیوه‌های تولید
۲۸۴	شیوه تولید فتوداری
۲۸۵	شیوه تولید آسیایی
۲۸۷	سرمایه‌داری ارضی
۲۸۸	شیوه تولید دهقانی
۲۸۹	آمیختگی شیوه‌های تولید
۲۸۹	تایلور
۲۹۱	لانگ
۲۹۳	نظام بهره‌برداری
۲۹۷	نظام بهره‌برداری دهقانی
۳۰۴	تعاونی‌های تولیدی مشاع
۳۱۰	تعاونی‌های تولید روستایی
۳۲۰	شرکتهای سهامی زراعی
۳۳۱	واحدهای کشت و صنعت
۳۳۸	بحث و نتیجه‌گیری
۳۴۰	منابع
۳۴۴	فصل ششم / نظام بهره‌برداری از آب
۳۴۴	مقدمه
۳۴۶	تعریف آبیاری
۳۴۷	اهمیت آب در کشاورزی

۳۵۰	سوابق تاریخی نظام بهره‌برداری از آب در ایران
۳۵۱	انواع شیوه‌های بهره‌برداری از آب در ایران
۳۵۱	بهره‌برداری از آب رودخانه
۳۵۵	بهره‌برداری از آب رودخانه در سرآب
۳۵۷	بهره‌برداری از آب قنات (کاریز)
۳۵۹	بهره‌برداری از آب چشمه
۳۶۰	فن انتقال و کنترل آب ایسیل
۳۶۱	فناوری تقسیم آب ایسیل
۳۶۱	جبهه‌های اجتماعی تقسیم آب در ده
۳۶۲	گروه‌های هم‌آب‌رویی‌های آن
۳۶۶	ایجاد تشکل‌های آب‌بران
۳۶۷	مشارکت در مدیریت منابع آب و ایجاد تشکل‌های آب‌بران
۳۷۰	تجربه ایران
۳۷۴	نتیجه‌گیری
۳۷۶	منابع
۳۸۰	فصل هفتم / جایگاه روستا در برنامه‌های توسعه
۳۸۰	مقدمه
۳۸۱	سابقه برنامه‌ریزی در ایران
۳۸۳	جایگاه توسعه روستایی در برنامه‌های توسعه
۳۸۳	نقش دولت در برنامه‌ریزی
۳۸۷	توسعه و عمران روستایی در ایران قبل از انقلاب
۳۸۸	برنامه عمرانی اول (۱۳۳۳ - ۱۳۲۷)
۳۸۹	برنامه عمرانی دوم (۱۳۴۱ - ۱۳۳۴)
۳۹۱	برنامه عمرانی سوم (۱۳۴۶ - ۱۳۴۲)
۳۹۲	برنامه عمرانی چهارم (۱۳۵۱ - ۱۳۴۷)
۳۹۴	برنامه عمرانی پنجم (۱۳۵۶ - ۱۳۵۲)
۳۹۵	برنامه عمرانی ششم (۱۳۶۱ - ۱۳۵۷)
۳۹۶	نقد و بررسی نظام برنامه‌ریزی عمران روستایی قبل از انقلاب
۴۰۱	توسعه و عمران روستایی بعد از انقلاب اسلامی
۴۰۱	برنامه اول توسعه اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی

- ۴۱۰ نقد و ارزیابی برنامه اول توسعه در بخش توسعه روستایی
- ۴۱۱ برنامه دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (۱۳۷۷ - ۱۳۷۳)
- ۴۱۲ نقد و ارزیابی عملکرد برنامه توسعه دوم در بخش توسعه روستایی
- ۴۱۴ برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (۱۳۸۳ - ۱۳۷۹)
- ۴۱۵ نقد و ارزیابی برنامه توسعه سوم در بخش توسعه روستایی
- ۴۱۶ تحلیل عملکرد شاخصهای کلیدی
- ۴۱۹ تحلیل عملکرد اعتبارات هزینه‌ای و تملک دارایی‌های سرمایه‌ای
- ۴۲۱ بررسی و تحلیل تمرین‌های مواد قانونی و راهکارهای اجرایی در چهار سال اول برنامه سوم
- ۴۲۲ مواد قانونی و راهکارهای اجرایی عمل نشده
- ۴۲۳ موانع و مشکلات مرتبط با عدم تحقق سیاستها در چهار سال اول برنامه سوم
- ۴۲۳ برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (۱۳۸۸ - ۱۳۸۴)
- ۴۲۶ تحلیل عملکرد شاخصهای سیرای بخش عمران روستایی و عشایری
- ۴۲۸ بررسی عملکرد بودجه‌ای بخش عمران روستایی و عشایری برنامه چهارم
- موانع و مشکلات مرتبط با تحقق سیاستها در برنامه چهارم توسعه مربوط به بخش توسعه روستایی
- ۴۳۰ برنامه پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (۱۳۹۶ - ۱۳۹۰)
- ۴۳۵ نقد و ارزیابی برنامه پنجم توسعه در بخش توسعه روستایی
- ۴۳۶ چشم‌انداز برنامه‌ریزی توسعه روستایی در ایران
- ۴۳۷ الگوهای نظری توسعه روستایی در برنامه‌های توسعه ایران
- ۴۳۸ تنگناها و چالشهای توسعه روستایی در برنامه‌های توسعه ایران در قبل و بعد از انقلاب
- ۴۴۰ بحث و نتیجه‌گیری
- ۴۴۴ منابع
- ۴۴۸ فصل هشتم / مراکز خدمات روستایی، کشاورزی و عشایری
- ۴۴۸ مقدمه
- ۴۴۹ تاریخچه جهانی مراکز خدمات کشاورزی
- ۴۴۹ مراکز خدمات روستایی در هند
- ۴۵۳ سابقه تاریخی مراکز خدمات کشاورزی در ایران
- سیر تکوین اهداف، سیاستها و برنامه‌های مراکز خدمات کشاورزی (قبل و بعد از ادغام
- ۴۶۳ جهاد سازندگی و وزارت کشاورزی)
- ۴۶۷ اهداف مراکز ترویج و خدمات جهاد کشاورزی

- ۴۶۷ وظایف مراکز ترویج و خدمات جهاد کشاورزی
- ۴۶۸ سازمان کار مراکز ترویج و خدمات جهاد کشاورزی
- ۴۶۸ نحوه سازمان‌دهی مراکز ترویج و خدمات جهاد کشاورزی
- ۴۶۹ استانداردهای تجهیزاتی و فیزیکی
- ۴۶۹ مراحل اجرای طرح
- ۴۶۹ نحوه تأمین نیروی انسانی مراکز ترویج و خدمات جهاد کشاورزی
- ۴۶۹ ساختار نیروی انسانی مراکز ترویج و خدمات جهاد کشاورزی
- ۴۷۰ تمویق مزایای شاغلان مراکز ترویج و خدمات جهاد کشاورزی
- ۴۷۱ معیار اعتباری مراکز ترویج و خدمات جهاد کشاورزی
- ۴۷۲ تعداد مراکز ترویج و خدمات در بین استانهای کشور
- ۴۷۶ سیر تحول مراکز خدمات کشاورزی
- ۴۷۷ دگرگونی در راه‌های تولید
- ۴۷۸ دگرگونی در منابع تولید
- ۴۷۹ دوره دوم حیات مراکز خدمات کشاورزی
- ۴۸۵ نتیجه‌گیری
- ۴۸۹ منابع
- ۴۹۱ نتیجه‌گیری

مقدمه

کتاب حاضر در باب مسأله توسعه و دگرگونی اجتماعی در روستاهای ایران که در طی پنج دهه گذشته پدید آمده بحث می‌کند. لزوم کتابی در باب مسائل جامعه‌شناختی روستایی ایران از منظر زمانه پیش برای نگارنده محسوس بود، به‌ویژه که در باب جامعه‌شناسی توسعه روستایی ایران تاکنون کتاب مدونی به رشته تحریر در نیامده است. در این کتاب سعی شده است که علاوه بر ارائه مباحث نظری به کاربرد برخی از این نظریه‌ها در باب توسعه روستایی ایران به‌طوری که دانشجویان این رشته، ارتباط متقابل میان مباحث نظری و تجربی را با خرد درک کنند. این اثر به هیچ‌وجه دستورالعملی برای برنامه‌ریزان توسعه روستایی در ایران و کارشناسان ترویج که در اجرای برنامه‌های توسعه روستایی فعالیت می‌کنند نیست، هرچند که نتایج حاصل از استراتژی‌های توسعه روستایی در پنج دهه گذشته می‌تواند برای مسئولان و برنامه‌ریزان ایران در تعیین اهداف و تدوین برنامه‌های روستایی سودمند افتد.

با توجه به ارتباط منطقی که میان دیدگاه‌های نظری و تصمیمات سیاسی در اتخاذ سیاست‌های توسعه روستایی وجود دارد، سعی کرده‌ایم کتاب را به دو بخش تقسیم کنیم و در بخش اول دیدگاه‌های نظری در باب توسعه را مورد بحث و تجزیه و تحلیل قرار دهیم. در این بخش دیدگاه‌های متفاوت و بعضاً متضاد یعنی دیدگاه تکاملی

توسعه، مکتب نوسازی و نظریه‌های مربوط به شرایط لازم برای توسعه از یک سو؛ و دیدگاه نظری مارکسیستی و مکتب وابستگی توسعه‌نیافتگی و سایر نظریه‌های متأخر از سوی دیگر مورد بحث قرار می‌گیرد. در این بخش از کتاب سعی شده است که دشواری‌های نظری و روش‌شناسی موجود در هر کدام از این دیدگاهها ارزیابی گردد.

دیدگاه مکتب نوسازی توسعه معتقد است که شرایط اقتصادی و اجتماعی و فرهنگ جامعه و نظامهای ویژه تولید و شیوه‌های متداول رفتار، ممکن است به نحوی سبب کنونی رشد اقتصادی گردد.

تحلیل دیدگاه توسعه روستایی بر این امر تأکید دارد که چرا در میان یک گروه اجتماعی و بومی‌گانه‌هایی که در اوضاع و احوال شبیه به یکدیگر زندگی می‌کنند؛ اختلافات شدیدی در سطح و ساختار فرصتهای اقتصادی که به آنها داده شده است، وجود دارد. در واقع مسئله پاسخی متفاوت به دگرگونی، ذهن بسیاری از جامعه‌شناسان و مردم‌شناسان را به خود مشغول کرده است.

نظریه سوم، دیدگاه اقتصادی است که این را در مورد توسعه روستایی مطرح می‌کند. این دیدگاه بر اهمیت نابرابری اقتصادی و عدم تعادلی که از اعمال کنترل گروههای صاحب قدرت شهری و متحدان محلی آنان و ست اثری‌هایی که توسط آنان به کار می‌رود، تأکید دارد. این دیدگاه سعی دارد که جریانات اقتصادی و اجتماعی داخلی را با توزیع قدرت در سطح ملی و بین‌المللی ارتباط دهد. بنابراین نظریه، بخش روستایی مهم‌ترین هدف کشورهای استعمارگر در بهره‌کشی از منابع آنرا یعنی کار و سرمایه است. این منابع برای پیشرفت منافع کشورهای استعمارگر ر به ضرر جمعیت‌های روستایی مورد استفاده قرار می‌گیرد. به علاوه در این بخش از انواع تحلیل‌های جامعه‌شناسی در باب تمایزات ساختی (structural differentiation) و دوگانگی جامعه سنتی و مدرن، پیوستگی روستایی - شهری و مفاهیم موانع ساختی و فرهنگی و یا شرایط لازم برای توسعه، سخن به میان آمده است.

از جمله دشواری‌های همیشگی در بررسی ادبیات توسعه اقتصادی و دگرگونی اجتماعی، مشخص کردن مفهوم توسعه (Development) و رشد (Growth) است. چون اصطلاح توسعه مسائل ایدئولوژیکی و نظریه‌ای فراوانی با خود به همراه دارد و با توجه

به ماهیت بخش اول کتاب که لازمه‌اش بررسی دیدگاه‌های نظری بسیار متفاوتی است، تعریف جامع و کاملی که قابل قبول همه دیدگاه‌های نظری باشد کاری بس دشوار است. با وجود این قسمتی از بخش اول کتاب به روشن کردن اصطلاحات و مفاهیم مترادف با توسعه اختصاص یافته و تعریفی نیز در این باره ارائه شده است. در بخش دوم کتاب، برنامه‌های توسعه روستایی ایران با توجه به چارچوب‌های نظری مکتب نوسازی و مکتب وابستگی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. در واقع چارچوب‌های نظری مانند دیدگاه نوسازی و وابستگی ساختی، برای توجیه انواع تصمیمات سیاسی استراتژیک در بخش روستایی به کار رفته است. مطالب این بخش با موضوعاتی که در بخش اول کتاب از آن بحث شده ارتباط دارد و در باب برنامه‌ریزی‌های اقتصادی و اجتماعی در زمینه روستایی در ایران اجرا شده، صحبت می‌کند. در این بخش ارتباط بین سیاست‌های دولت و تغییرات اجتماعی و اقتصادی، بررسی شده است.

با توجه به ارتباط منطقی که میان دیدگاه‌های نظری و تصمیمات سیاسی نسبت به برنامه‌های توسعه روستایی وجود دارد، در این بخش سعی شده است که برنامه‌های توسعه روستایی به‌ویژه اصلاحات ارضی، از چهارده دهه گذشته مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد. معمولاً در کشورهای تحت سلطه زمامداران تحت فشارهای مادرشهرهای جهانی (متروپول) مجبور به اجرای پاره‌ای برنامه‌های توسعه روستایی به منظور جلوگیری از تغییرات اساسی توسط گروه‌های انقلابی شده است. این طور تصور می‌شود که این قبیل برنامه‌ها می‌توانند نابرابری‌های اجتماعی را کاهش دهند و با دست کم از شدت آنها بکاهند، گرچه برخلاف انتظار، این قبیل برنامه‌های توسعه از بالا (مانند ایران) که واقعی نیستند نمی‌توانند ساخت اجتماعی را کاملاً دگرگون سازند. در نتیجه این اقدامات، نابرابری‌های اقتصادی و اجتماعی را وسعت می‌بخشند.

در کشوری که اکثریت افراد هنوز در روستاها زندگی می‌کنند، اقشار اجتماع از یکدیگر فاصله زیادی دارند. درجه بیکاری پنهان به حد اعلی خود رسیده، میزان مهاجرت بیش از حد است و صنعتی شدن در سطح پایینی قرار دارد؛ هر نوع برنامه توسعه نظیر اصلاح و بهبود وضع کشاورزی، اصلاح بذر، سرمایه‌گذاری در بخش صنعت، بهبود ارتباطات، توسعه بهداشت و غیره، نابرابری‌هایی را در میان گروه‌های

اجتماعی افزایش خواهد داد. بنا به گفته کالسکی، تکنولوژی پیشرفته توسط گروه‌هایی که از لحاظ اقتصادی در وضع بهتری به سر می‌برند، زودتر جذب می‌شود (به‌عنوان مثال زارعان ثروتمند). در نتیجه فاصله اجتماعی میان گروه‌ها افزایش می‌یابد، حتی اگر در نتیجه یک برنامه توسعه روستایی گروه‌های خرده‌پا، درآمد بیشتری از گذشته داشته باشند، باز درآمد گروه‌های ثروتمند معمولاً افزایش سریع‌تری خواهد یافت و وضعیت نسبی گروه‌های کم‌درآمد حتی از زمان گذشته بدتر خواهد شد. همان‌طور که کارتر بیان داشته: برنامه‌های توسعه روستایی توسط قدرتمندان محلی و گروه‌های با نفوذ جذب می‌شود و معمولاً این مالکان هستند که منافع این قبیل برنامه‌ها را جذب می‌کنند و نه دهقانان.

نتایج مطالعاتی توسط سازمان بین‌المللی کار در جنوب و جنوب شرقی آسیا، روشن ساخت که رشد اقتصاد در این کشورها با ادامه فقر در میان گروه‌های معینی از طبقات اجتماعی یعنی گروه‌هایی که درآمد آنان با توجه به قیمت‌های واقعی ثابت باقی مانده یا حتی کاهش یافته، همراه بوده است. این مطالعه نشان داد که حتی به‌رغم رشد اقتصادی، منافع حاصل از این رشد به جیب گروه‌هایی که در نیازمندی واقعی به سر می‌برند سرازیر نشده است. در این کشورها درآمد روستاییان خرده‌پا کاهش یافت و نسبت جمعیت زیرخط فقر (poverty level) افزایش پیدا کرد. این امر نشان می‌دهد که روند رشد اقتصادی به افزایش نسبی نابرابری متمایل است. با توجه به آنچه ذکر شد یکی از اهداف بخش دوم کتاب حاضر این است که دریابیم واقعاً ماهیت توسعه روستایی در ایران چه بود و به وسیله چه کسانی اجرا درآمد و منافع چه گروه یا گروه‌هایی را به خطر انداخت. بنابراین هدف از آخرین بخش دوم این کتاب، ارزشیابی برنامه‌های توسعه روستایی در دگرگون‌سازی ساخت اجتماعی - اقتصادی و سیاسی در جامعه روستایی ایران است.

در آخر لازم می‌دانم از آقای حامد اکبری در بهنگام کردن داده‌های فصل تحولات جمعیتی در جامعه روستایی، خانم شکوه دیباجی در بهنگام کردن داده‌های فصل جایگاه روستا در برنامه‌های توسعه، خانم معصومه شفعتی در بهنگام کردن داده‌های فصول نظام‌های بهره‌برداری از آب و خاک، اینجانب را یاری کرده‌اند، تقدیر و تشکر می‌کنم. همچنین از آقای یونس اکبری که در ویرایش محتوایی کتاب با

اینجانب همکاری داشته‌اند، تشکر و قدردانی می‌کنم. در نهایت مسئولیت کامل این اثر متوجه نگارنده آن است و هرگونه نقد و نظری را جهت تکمیل آن با طیب خاطر می‌پذیرد. امید است که کتاب حاضر راهنمای مفیدی برای دانشجویان کارشناسی و کارشناسی ارشد در رشته‌های مختلف علوم اجتماعی، اقتصاد، مدیریت، جغرافیا، منابع طبیعی، کشاورزی و سایر علاقه‌مندان در رشته‌های مرتبط باشد.

مصطفی ازکیا

www.ketab.ir